

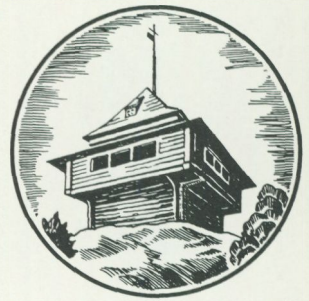
Fataburen 1979

Fataburen

1979

Fataburen

1979

Nordiska museets och Skansens årsbok

Redaktör: Gunnar Ternhag, Dalarnas museum
Translation: Nils Stedt

Omslag: Träskulptur föreställande landsmålaren Jödde i Göljaryd (K P Rosén), skuren av järnvägsmannen G. Englund, Falun. Skulpturen står i Skansens årskortsexpedition. Foto Birgit Brånvall, Nordiska museet.

© 1979 Nordiska museet och respektive artikelförfattare
Tryckt hos Bohuslänningen AB, Uddevalla 1979

ISBN 91 7108 175 5

Essike-dessike leken går

Om rim och ramsor förr och nu

Bengt Berg

Det finns en lång och fascinerande juldagsramsa som heter "Förste juledag Sankte Mårten mig gav". Den är inspelad i Alvesta i Småland en månad före julafton 1971 men denna visa är sedan gammalt välkänd inte bara inom nordiskt språkområde utan även i England och Frankrike.

Den framsjungna ramsan är inte blott en lustig räkneövning utan även en snabbvandring genom det naturahushållande gammelsverige, en storbondsk miljö där det inte torde ha varit brist på vare sig sovel eller andlig spis. Men ramsan börjar med ett kärligt famntag:

Förste juledag Sankte Mårten mig gav
gav han mig
en skön jungfru i min famn
den tager jag och ingen ann.
(Vaggvisor och ramsor. CAP 1132)

(Kärleken och äktenskapet som en samhällets första grundval...)

Andre juledag Sankte Mårten mig gav
gav han mig
tvenne fiskar i min damm
en skön jungfru i min famn
den tager jag och ingen ann.

(Så byggs ramsan på undan för undan med tre spann korn, fem får, fyra redeliga svin osv. ända fram till tolfte dag jul då Sankte Mårten hunnit dela ut följande:)

Tolvte juledag Sankte Mårten mig gav
gav han mig
tolv socknar
tolv kyrkor i varje socken

tolv altare i varje kyrka
tolv präster i varje altare
tolv kappor på varje präst
tolv bälte på varje kappa
tolv pungar i varje bälte
tolv styver i varje pung

(Kyrkan som både andligt centrum och social samlingsplats i by- och bygdegemenskapen. Dessutom sköttes ju befolkningsstatistiken av kyrkans ämbetsmän, som också höll ett vakande, moraliskt öga på traktens anständighet och tukt; prästen medlade och försökte få försoning till stånd när äktenskapliga tvister utbröt. Vid sidan av kom ofta kyrkkaffet att fungera som något av byskvallrets löpsedelsställ efter högmässan om söndagarna.)

Ramsan fortsätter

elva socknar
elva byar i varje socken
elva stuer i varje by
elva vrår i varje stua
elva sängar i varje vrå
å elva käringar i varje säng
elva gubbar på var käring

(Nu har ramsans tyngdpunkt snabbt förflyttats från sakristian till sänghalmen! Vid sidan av katekesrabblandet och psalmsången levde på folks tungor mer eller mindre oanständiga visor och historier, där också prästerna kunde förekomma i mer eller mindre moraliska ställningar. Talrika exempel på sådana folksagor finns i den norska samlingen "Erotiske folkeeventyr", sammanställd av Oddbjørg Høgseth. Boken

finns också i svensk översättning: "Brudprovaren".)

Typiskt för skildringen av prästerskapet är den stora rikedom som dessa kyrkans representanter förfogar över. Det är ingen tillfällighet att det högsta talet i ramsan – 12 – fallit på kyrkans lott. Konflikten mellan andlig moral och världslig makt görs inte stor i ramsan som mera uttrycker en sorts bekräftelse i stället för att ifrågasätta tingens ordning.

Ännu är inte elvatalet färdigrabblat:

elva fällar på var gubbe
elva hår i varje fäll
elva lus i varje hår

(– snabbt en glimt av den tidens hushygien; också lössen var en självklarhet i vardagen...)

tio so
tio grisar i var so
nio kor
nio kalvar i var ko
åtta fålar grå
med guldsadlar uppå

(Här, mitt uppe i ramsan och den allmogemässiga kreatursbesättningen dyker en glimt av den höviska medeltidsballaden upp i och med de guldsadlade fålarnas inhop. Sedan återgår framställningen på nytt till mera anspråkslösa villkor:)

sju has
sex gås
fem får
fyra redeliga svin
tre spann korn
tvenne fiskar i min damm
en skön jungfru i min famn
den tager jag och ingen ann.

Cirkeln är sluten: Äktenskapet kringgärdas av kyrkans välsignelse och jordbrukets materiella trygghet. Det gamla bondesamhället, bitvis förgyllt i kanterna som på en kurbitsmålning, här i ramsans form förvandlats till en högst konkret räkneövning

för både små och stora, en lekfull gemenskap, i den blodsbundna storfamiliens hägn.

Denna ramsa spelade jag upp för mina tre vattenkoppade barn under julhelgen 1978. Barnen var 6½, 4 och 1½ år gamla och hade precis lagom till julaften fått sina röda, kliande koppor på magen, i ansiktet, litet varstans. Detta är en förhållandevis krävande och lång ramsa som det tar tid att förklara för barn som visserligen lever på den värmländska landsbygden och har ett småjordbruk endast två minuter bort, men ändå – det är en helt annan social verklighet de och vi lever i, en effektiviserad och tidsmässigt hopkrympt tillvaro som lämnar alltför få lugna stunder för rasmor av detta slag.

Märkligt är att några ramsor och rim överhuvudtaget överlevt industrialismen kring sekelskiftet och strukturrationaliseringen på senare år, och dessutom fortlever ända in i datasamhällets modulsystematiserade tillvaro. Men så är det faktiskt! På daghemmet lär sig barnen fingerlekar och korta trudeluttar som har sjungits genom flera sekler i ett otal varianter. Ett barn kan ena dagen se en multinationell serieprodukt som SCOOPY DOO på tv, för att i nästa ögonblick ge sig hän åt en tradition som har rötter i medeltiden.

Det finns också moderna barnboksförfattare, till exempel Lennart Hellsing, som medvetet går in för att fortsätta nyskapan-det av rim och ramsor, fylla formen med nytt innehåll. Många av de gamla ramsorna genomgår också de stora förändringar, förenklare och läggs närmare nutidens förståelsesfär och ordbruk.

Tidigare än Hellsing gjorde Nils Ferlin bruk av rimmets och ramsans uttrycksmedel, till exempel i samlingen En döddansares visor:

Essike-dessike leken går,
livet räknar och Andersson får
mitt för bröstet en våldsam knuff...
Essike-dessike-piff-paff-puff:
Pettersson sviktar och famlar.

"Kråkan sitter på la-
dutak", en av många
vaggvisor. Mangskog,
Värmland. Foto Nils
Keyland 1912, Nor-
diska museet.

Essike-dessike, allt är gäck,
essike-dessike: Lundström är väck!
Ingen vet när han ramlar...
Tåligt går döden med kratta och säck
utanför ringen och samlar.

En livets räkneramsa för vuxna själar.

Åter till den gamla traditionen!

Till den muntliga sång- och taltraditionens stora förtjänster, (en tackets tanke skall här riktas till de efterkommande upptecknarna!), hör de regionala varianterna, dialekternas skiftande tonfall. I en trakt rimmas det si, i en annan så. Det är som med folkmusiken – grunden och traditionen är gemensam, men själva formen och uttrycket är egenartat regionalt, ja till och med personligt färgat. Detta är för övrigt en av de avgörande skillnaderna mellan all slags folklig kultur och de kommersiella, utslätade produkter som den multinationella nöjesindustrin överöser oss med, där såväl det nationella, regionala eller personliga uttrycket är bannlyst. Det gäller att sälja en lättsmält minsta gemensam nämnare över hela världen – bort med alla särdrag i plasmänniskans neonkultur!

Vill man hitta exempel på regionala skiftningar inom den gamla muntliga tra-

ditionen kan man gå till Johan Nordlanders klassiska *Svenska barnramsor och barnrim*. I detta vittförgrenade flöde av ordlek och uppenbar poesi är inte en bäck den andra lik! En och samma ramsa kan ha tre, fem, tio varianter, eller mer. En ännu i våra dagar livligt förekommande vaggvisa, Kråkan sitter på lagårdstak, finns i inte mindre än 17 versioner, från Dalarna i väster till Estland i öster. I ett par varianter är för övrigt kråkan utbytt mot en gök eller skata och ibland sitter hon i ett päronträd eller på kyrktaket.

Denna kråka satt någonstans i Medelpad:

Kråkan sitter uppå kyrkotaket
å språkar mä sina unga döttrar:
Det är så kallt,
det fryser om våra föttrar.
Vi ska resa till Danmark
å tjöpa skor för en halver mark.

Den österbottniska kråkan från Vasa-trakten i Finland, tänker ställa färdens till Värmland när vintern kommer och de små döttrarna fryser om sina "små-fötter", för där

– – – tripper tranorna,
där sjunger svalorna,

där galar jöken,
där växer löken,
där sitter ett litet barn
å leker med guldäpple.

I registret till Nordlanders bok finner man bland de femtiotre uppslagsorden att det var i ett genuint bondesamhälle som de svenska rimmen och ramsorna hittade sin bördiga jordmån.

Ramsorna och rimmen från arbetslivet rör jordbruk och boskapsskötsel, hantverk och hemslöjd och binärningarna jakt och fiske. Bland de retsamma rimmen hittar man också andra yrkeskategorier. Till exempel skomakaren:

Skomakarn med sin flottiga trut,
dess värre han sliter och biter,
dess värre ser han ut.

(Hälsingland)

Eller smeden som

--- står i smedjan å slår
med svarta skinnbyxor å skorfviga lår.
(Roslagen)

Också prästerskapet kan råka illa ut:

Prästen predikar
om fylleri å dryckenskap;
han är oss alla lika,
han tar en sup som jag.
(Ångermanland)

Det handlar om samhällets små och stora stöttepelare innan ännu fabriksskorsterna rests mot skyn och sågverksklingorna börjat tjuta i de norrländska älvdalarna.

I inledningen till sin bok *Svenska visor, ramsor och folkrim* beklagar Fredrik Ström att många vackra visor med dialektord försvunnit och att varianterna inte är så rikliga och särpräglade för olika bygder som tidigare. Det är främst barnens rim och

*På skolgårdar har lekramsan haft sin boning – och har så fortfarande.
Alstad, Skåne. Foto i Nordiska museet.*

ramsor som stått emot den alltmer centraliserade och nu-inriktade storstadskulturen.

Det är också slående detta med hur starkt bilden slår igenom i det dagliga livet, inom såväl barn- som vuxenkulturen. Reklamens språk är bilden, den modefixerade ungdomskulturen bygger mycket på bild: yta och utseende. Ordet trängs tillbaka. Bilden är snabbare, mer direkt, ett uttryck för nuet.

En gång i urminnes tider inleddes bildkommunikationen – grottmålningar, hållristningar för att nämna ett par exempel –, senare kom bilden att förenklas till bokstäver som ordnades alfabetiskt och sattes in i ett språkligt system.

Den muntliga berättartraditionen är också den mycket gammal – och har överlevt. Barnrimmen och ramsorna är skärvor från en mycket gammal bondekultur och kommer måhända att överleva både lantbruksnämnder och datacentraler. Ett kulturarv som indirekt löper vidare från 1700-talets ladugårdsluktande pigmun in i örat på bilmekanikerns 4-åriga dagisdotter...

Det kommer en mus,
den kryper och krallar,
den hoppar och sprallar,
den tigger om hus.
Och får den inte låna hus,
så säger den pip!

Som Lars Furuland skriver i ett efterord till sin sammanställning *Barnens rim och ramsor*, så hade rim och ramsor sin självklara användning, sin praktiska funktion förr i tiden. Farmor eller mormor kunde sitta med den lilla i gungstolen och vagga barnet till sömns med en visa, eller räkneramsorna som barnen på lagårdsbacken tog i bruk när de skulle utse den som skulle "stå" på kurragömma eller "vara" vid tafatt. Dessa räkneramsor har sedan vandrat vidare från äldre till yngre ungar, på skolgårdar och lekplatser ända fram till vår egen tid. De mest kända räkneramsorna är måhända Anika danika, Appala misala,

Nordiska museet har kontinuerligt dokumenterat barns lekar, här ett exempel på en uppteckning i detta ämne. Foto Nordiska museet.

Äppel päppel och Ett tu tre. Eller den odödliga, obegripliga Ole dole doff:

Ole dole doff
kinke lande koff
koffe lande
birke bane
ole dole doff.

När folklivsforskaren Bengt af Klintberg och journalisten Karl Rasmusson för ett tiotal år sedan gav sig ut på ett par skol-

Helt naturligt växte barn upp med fler visor och ramsor förr, när hushållen innehöll fler generationer. Gullarps by, Trolle-näs, Skåne. Foto i Nordiska museet.

gårdar i Stockholm för att inhösta de senaste räkneramsvarianterna fick de veta att Ole dole doff var rena stenåldern. I stället tillhandahöll skolbarnen i Bandhagen följande variant på Pelle Plutt-temat, avslutningen:

Gick han hem, hem, hem
klockan fem, fem, fem
Åt han gröt, gröt, gröt
den var söt, söt, söt
Drack han vin, vin, vin
den var fin, fin, fin.
Ut med dej, ditt tjocka svin.

En annan, helt nutidsanpassad ramsa i den populära Kalle Anka-hemisfären löd:

Kalle Anka kasta spjut
in och ut.
Hur många liter blod rann ut?

En annan nydiktning i samma genre handlar om Janne Långben;

Två trappor upp, dörren slås upp:
ut kommer Långben med laddat gevär.
Efter går Hitler och spottar och svär.

Uppenbart är att dagens skolbarn, åtminstone många som tvingas växa upp i förorternas asfaltanonyma verklighet kräver mera "action", mera våldsamhet i sina ramsor. Våldet har blivit ett naturligt in-

slag i såväl barnens lekar som de vuxnas s.k. underhållningskultur. Direktimporterat våld utan historiska rötter eller sociala sammanhang – PANG PÅ! BOOM CRASCH SLURFFF – – Ett åskådarvåld utan identifikationsmöjligheter, ett surrogat för en till synes spänningslös vardagstillvaro.

När Bengt af Klintberg i Expressen efterlyser moderna rim och ramsor så blir gensvaret överväldigande. Under en månads tid, hösten 1978, strömmar det in 25.000 texter, vilka automatiskt utgör den största insamlingen av rim och ramsor någonsin!

Vad är då utmärkande för det s.k. gatrimmet? Bengt af Klintberg skriver: "Det är ett roligt, slagfärdigt eller tänkvärt rim, som obekymrat trotsar den goda smaken och nämner saker och ting vid deras rätta namn."

Inom genren gatrim utkristalliserar sig flera typer av rim, ett är den populära skit-huspoesin. Ett av bidragen till Expressen påstås ha skickats av Gustaf Fröding till Selma Lagerlöf, sedan denna klankat på Fröding för att han genom sin osedliga diktning dragit skam över den värmländska författarkåren. Följande rim skulle sålunda utgöra herr Frödings replik i ämnet:

I skitande ställning jag läste ditt brev.
Ju mera jag läste, ju mera det blev.
Och marken var frusen, det fanns inga löv.
Med dina små rader, jag torka min röv.

Genom att dels skalda om tabu-belagda ärenden och gärningar, dels sätta in kända

På dassväggen återfinns ofta traderade ramsor. Denna folkdiktning har dock dokumenterats endast i ringa grad. Avträde i Öregrund, Uppland. Foto Nordiska museet.

historiska eller samtida prominenser uppnår poeten en dubbel tillfredsställelse och samtidigt som han/hon kan vara förvissad om att rimsmidet kommer att nå många ögon och öron. Klottret på en offentlig toalett torde (om det inte vaskas bort, målas över) få lika många läsare som dikterna i en ordinarie svensk diktsamling.

Jag återerinnrar mig följande versrader från en badhytt på 50-talet. (Ramsan bygger på dialektala ändelser, här nordvärm-ländska, och torde vara allmänt spridd i otaliga versioner:)

Gustav Wasa
sket i trasa,
Erk den Fjorten
törk' öpp lorten.

Hos Nordlander finns bara ett politiskt barnrim med och typiskt nog handlar det om den i gamla svenska historieböcker så förkättrade Kristian II av Danmark:

Kristian andre Tyrann
satt i spisen å spann,
koka' kaffe å drack,
så ögonen sprack.

(från Jönköpingstrakten)

Medan många av de gamla rimmen och ramsorna kan sägas ligga i munnen på vuxna, åtminstone äldre personer så tycks många av de moderna nyskapade motsvarigheterna utgöra de ungas röst mot moraliska eller andra auktoriteter. Trotsiga rim och ramsor, ett sätt att hävda sin tuffhet på. En vanlig typ av gatrim handlar om könsord – här är ett som inkom till Bengt af Klintbergs samlingar, där brevskrivaren försiktigtvis satt in tankstreck i det "farligaste" ordet, vilket visar att det även finns

normnyanser inom den tabubrytande diktningen:

K-ken är rund i Hagalund
lång och smal i Ulriksdal
liten och tjock i Jokkmokk
kort och bred i Mariefred.

Till sist en något oskyldigare rimfläta, som handlar om det eviga samtalsämnet väder:

I skogskojoerna satt ofta berättandet i högsätet, när tiden skulle fördrivas under långa, mörka kvällar. Orsa, Dalarna. Foto i Nordiska museet.

Det har en längre tid rätt rätt väder,
men nu har det äntligen blivit blivit.
Såna här dagar kan man inte kalla kalla,
dom borde hellre heta heta.

Vi lever i ett ordnat, systematiserande samhälle. Ordning och reda, löning på freda' – för att tala ramsans språk. Förutsättningarna för en naturlig kommunikation mellan den äldre och den yngsta generationen är idag mycket sämre än fordomdags. De gamla hopas i åldringscentra, de arbetsföra tvingas alltför ofta lämna sin hembygd och därmed också den kulturtradition de vuxit upp i. Kort sagt – stereoapparaten har i många fall fått ersätta mormor i gungstolen och det kommersiella suget från (t.ex.) grammfonbranschen sätter in i allt lägre åldrar. I stället för att sjunga med och le-
vandegöra ramsor och rim och lek så härmar barnet efter en välkänd poplåt med läppprörelserna, precis som "de verkliga" artisterna ofta gör under playback-shower i tv:

Money, money! Money, money!
In a rich man's world...

Helt hopplöst är nu inte läget även om trycket är stort. Det finns nämligen i rimmen och ramsornas natur något som lockar barnen, sätter deras språkliga nyfikenhet och upptäckarlusta igång. Att leka med ord, rimma till de vidunderligaste ramsor – det är roligt det, även om orden och sammanhangen är högst överkliga, fantasiblåa.

Man kan skoja med varandra: "Tett öpp! Får du pöpp!! Tett ner! Får du mer!!" Det är lika roligt varje gång, i det oändliga.

Eller den sekulariserade bordsbönen som lyder: "Tack för maten, den var god! Katta ligger under bord."

Så länge det finns barn finns det hopp. Och så länge det finns barn, kommer det också att finnas rim och ramsor! Låt oss åtminstone hoppas det.

Vaggvisor och ramsor är den första diktningen barnet möter. Dessa genrer är samtidigt två av de mest livskraftiga i dag. Hycklinge, Östergötland. Foto Sigurd Erixon 1912, Nordiska museet.

Källor och litteratur

- Furuland, L.*, Barnens rim och ramsor. Sthlm 1975.
Klintberg, B. af, Gatrимmet, i Expressen 1978-10-29.
– & *Rasmusson, K.*, Ole dole doff ..., i Expressen 1969-11-01
Nordlander, J., Svenska barnvisor och barnrim, i Svenska landsmål 1886. Nytryck Sthlm 1975.
Ström, F., Svenska visor, ramsor och folkrim. Sthlm 1941.
Vaggvisor och ramsor. Folkmusik i Sverige, Traditioninspelningar från Svenskt visarkiv. 11. (Caprice CAP 1132.)

Summary

Rhymes Past and Present

Bengt Berg is in author by profession. In the present article, he writes about Swedish popular poetry, to wit the nursery rhymes of children and adults. He starts from some classical works on rhymes and nursery rhymes, i.a., Johan Nordlander's *Svenska barnvisor och barnrim* (Swedish Children's Songs and Nursery Rhymes) and Fredrik Ström's *Svenska visor, ramsor och folkrim* (Swedish Songs, Nursery Rhymes, and Folk Rhymes).

The author states that the old nursery rhymes have survived both the rapid industrialization at the turn of the century and the revolutionary structural rationalization of the last few years. In the day nurseries, children learn finger games and other things that have been sung for centuries with variations. One day a child may watch a multinational serial product, such as Scooby-Doo on TV, to devote itself at the next moment to a tradition with roots in the Middle Ages. Many of the old nursery rhymes are, however, subjected

to great changes, are simplified and adapted to the verbal usage of our days.

It is striking, says the author, to witness, the impact of the picture on the everyday life and culture of children and adults. The picture is the language of advertising; youth culture, dictated by fashion, is very largely based on pictures: surface and appearance. The picture is quicker, more direct, an expression of the present.

It is obvious that the school children of today, at least many who have to grow up in the suburbs, demand more "action", more violence in their rhymes.

Bengt Berg also considers the street rhyme: "an amusing and suggestive rhyme which, unheedingly, defies good taste and calls a spade a spade" (Bengt af Klintberg). He thinks that many of the old street rhymes may be said to be on the lips of adults, whereas the creations of today seem to be the voice of the young raised in protest against moral and other authorities.